

УДК 159.95+ 316.733

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОГО МОВЛЕННЯ ТА КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКИХ СТУДІЙ

Гапон Н.П., д. філос. н.,
професор кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано напрацювання постструктуралістського дискурсу, які показують відмінні лінгвістичні репрезентації чоловіків та жінок. Обґрунтовано, що сприйняття й усвідомлення гендерних особливостей відбувається не тільки на рівні академічного дискурсу, а й на рівні повсякденних практик комунікації, зокрема в інтернет-мережі. Результати дослідження гендерних відмінностей комунікації можуть бути у подальшому враховані в організації навчального процесу (дистанційне навчання) за допомогою інтернет-технологій.

Ключові слова: мовлення, комунікація, гендер, дискурс, інтернет.

Проанализированы наработки постструктуралистского дискурса, которые показывают различные лингвистические репрезентации мужчин и женщин. Обосновано, что восприятие и осознание гендерных особенностей происходит не только на уровне академического дискурса, но и на уровне повседневных практик коммуникации, в том числе в интернет-сети. Результаты исследования гендерных различий коммуникации могут быть в дальнейшем учтены в организации учебного процесса (дистанционное обучение) с помощью интернет-технологий.

Ключевые слова: речь, коммуникация, гендер, дискурс, интернет.

Напон Н.П. FEATURES OF GENDER DISCOURSE AND COMMUNICATION AS A PROBLEM OF POST-STRUCTURALIST STUDIES

The article analyze post-structuralist ideas, which show distinct linguistic representations of men and women. Also it is substantiated that perception and awareness of gender peculiarities occur not only at the level of academic discourse, but also at the level of everyday communication practices, in particular on the Internet. The results of the study of gender differences in communication may be further taken into account in the organization of the learning process (distance learning) through Internet technologies.

Key words: gender, discourse, communication, internet.

Постановка проблеми. У ХХ ст. дослідники ґендеру звернулися до лінгвістики, щоб вивчити структурні відносини у світі між суб'єктами та об'єктами, а також з'ясувати їхній зв'язок із комунікацією. Стосовно цього західна думка мала два підходи. Перший підхід називають картезіанською лінгвістикою, або лінгвістикою подвійного суб'єкта, яка постулює залежність від суб'єкта мовлення (*cogito*) і суб'єкта твердження (*sum*). Ілюстрацією до нього може слугувати декартівський вислів: «*Ego cogito, ergo sum*» («Я мислю, отже, я існую»). Інший підхід пов'язаний із ніцшеанським уявленням про оманливість мови. Його представники (Гайдегер, Фуко, Дельоз, Ліотар тощо) критикували стабільність та однаковість подвійного суб'єкта. Формується постструктуралістське уявлення про мову як про кореневу структуру. Це дає змогу філософу Ж. Дельозу та психологу Ф. Гваттарі у праці «Тисяча плато» [5] припустити, що мова ніби долає відстані простору та часу. Ними було поставлено під сумнів просвітницькі уявлення про те, що мова і думка є апріорним процесом. Окреслюється потреба постструктураліст-

ської науки осмислити різні контексти (історичний, політичний, ґендерний), щоб по-новому розглянути місце перетину мови та думки. У цьому сенсі для психології ґендеру залишається актуальною проблема дискурсивного розвитку чоловічої/жіночої суб'єктивності. Адже ґендер визначається як сукупність соціокультурних, поведінкових ролей, що характеризують статуси жінок та чоловіків.

Аналіз останніх наукових досліджень.

Ця проблема у другій половині ХХ ст. переважно досліджувалася французькими теоретиками жіночих студій, психоаналітиками та філософами Л. Ірігаре, Г. Сіксу, Ю. Кристеву. Окремі положення їхніх праць дискутувалися сучасними зарубіжними філософами Р. Брайдотті та Дж. Батлер, вони обговорювали спільне та відмінне у дослідницьких проектах французьких жіночих студій 70–90-х рр. ХХ ст. До праць І. Сіксу зверталися також вітчизняні автори Н. Зборовська, Т. Гундорова, Н. Чухим тощо. Менш акцентованим залишився аспект аналізу, пов'язаний із висновками представниць французьких жіночих студій щодо спадкоємності текстових епох, їх-

нього розвивального значення для жіночої суб'єктивності та суб'єктивації з урахуванням нових соціокультурних обставин комунікації.

Метою розвідки є розгляд напрацювань постструктуралістського дискурсу щодо гендерного мовлення й комунікації, а також аналіз досліджень особливостей віртуальних форм комунікації чоловіків та жінок за допомогою інтернет-мережі.

Виклад матеріалу. У постструктуралістському дискурсі другої половини ХХ ст. був зауважений факт, що рух класичних текстів через текстові епохи, по суті, є культурною міграцією. Цей процес забезпечує текстову спадковість, наприклад, З. Фрейд, ґрунтуючись на античному тексті Софокла, міфі про Едипа, інтерпретує та використовує його для пояснення психологічних явищ сучасного йому людського світу, щоправда, переважно жіночого. К.-Г. Юнг узагальнює теорію З. Фрейда, урізноманітнює її поняттям архетипу як колективного несвідомого та архетипними образами аніми/анімуса. Е. Фромм акцентує на соціально-культурних та психологічних маркерах чоловічого/жіночого світу.

Найбільш виразною є тема культурного міграційного зв'язку в епохальних текстах. Ж. Дерріда зауважив, що західний логоцентризм, із притаманними йому дихотомними поняттями (буття/ніщо, присутність/відсутність, розум/матерія, чоловік/жінка тощо) розвивався з опорою на ідею синівства (як обміну Словом між батьком і сином) [2, с. 17]. Ці думки філософа відкривали нову лінію аналізу епохальних текстів для дослідників гендеру. Французькі психоаналітики та філософи Л. Ірігаре і Г. Сіксу, спираючись на теорію деконструкції Ж. Дерріди, розпочали критичний аналіз дискурсивного порядку західної метафізики. Своєрідна «культурна амнезія» жіночої літературної творчості оберталась міркуваннями (наприклад у Фрейда) щодо культуральної недолугості жінок, висновуванням про відсутність текстової жіночої традиції.

Процеси суб'єктивації згідно з епохами наскрізь мінливі і здійснюються за дуже відмінними правилами. Суб'єктивація – як цей процес розумів Ж. Дельоз, – не має нічого спільного з індивідуалізацією, вона, швидше, є моделюванням свого життя у соціальному просторі, відкриття нового простору, відчуття себе суб'єктом соціальних практик [5, с. 66]. Суб'єктивація дає змогу чоловікові виокремитись як дієвому учасникові творення найрізноманітніших життєвих сфер і просторів. Натомість жіночий досвід осілої зумовлює іншу специфіку суб'єктивації. Мова демонструє цю особливість гендер-

ної суб'єктивації. На мовному, лексичному рівні, як зазначає Л. Ірігаре у праці «Я, ти, ми: до культури розрізнення», жінці приписують роль пасивного суб'єкта, а чоловікові – активного [6, с. 6]. Це зумовлюється мовою і впливає на мову. Гендерні відмінності визначають не лише систему займенників, дієприкметників, вони відображаються у тому, який рід присвоєний словам. Таке відбувається у поділі слів на класи, що перебувають на межі природи і культури, наприклад, як одухотворений/неодухотворений, конкретний/абстрактний. Як стверджує Ірігаре, андроцентрична культура значно знецінила все жіноче. У своїй праці вона попутно напрацьовує низку практичних рекомендацій, скерованих на відновлення жіночої генеалогії, яка ґрунтується на суб'єктних стосунках «мати-донька» [6, с. 7]. Дослідниця також не поодиноким у думці, що помітна тенденція «виштовхування» жінки з багатьох граматичних форм, «дозування» її в мовному просторі як пасивного об'єкта. Тому опис світу за допомогою мовних реалій жіночого роду традиційно сприймали не завжди доречним.

Отже, текстуальність впливає на становлення мовлення чоловіків та жінок. Складні синтаксичні конструкції, які більш характерні для письмового мовлення (чоловічого), ніж усного (жіночого), переважають у мові тих людей, які часто пишуть, або в тих культурах, в яких писемність переважає. Ірігаре стверджує, що такий стан європейської культури так чи інакше виявляє себе у ХХ ст. Якщо погодитися з тим, що письмове мовлення впливає на спосіб мислення, то це має наслідки для специфіки жіночого мислення. Останнє формується під впливом чоловічої текстуальності, що закладає подальші суперечності жіночого висловлювання.

Основна відмінність між письмовим та усним мовленням полягає не лише у тому, що перше сприймається візуально, а друге – аудіально. Інші основні відмінності можуть значною мірою можуть увиразнювати специфіку соціально-рольового чоловічого та жіночого (гендерного) мовлення, здатного трансформувати мислення та позначатися на соціальній поведінці. Отож, письмове мовлення є постійним, у той час як усне мовлення – скороминучим, мінливим. Письмове мовлення є незалежним від дискурсивної ситуації, тобто написаний текст не залежить від присутності автора, слухача. Натомість для усного виступу необхідна присутність і промовця, й слухача. Зазвичай, написання тексту йде за створеним задумом та за відсутності читача. Промовець часто має створювати

текст свого виступу у момент усного мовлення та у присутності слухача. Тобто промовець має одразу в присутності слухача інтерпретувати висловлене.

За своєю природою письмове мовлення є зазвичай монологічним, а усне мовлення – діалогічним. Отже, письмове мовлення передбачає менше можливостей для автора пояснити свої наміри, пересвідчитися, чи були зрозумілими його ідеї, якими були прагнення автора. Усне мовлення мимоволі містить низку інтерпретацій промовця, зізнань щодо намірів автора, турботу про зрозумілість думок слухачами. Знову таки написаний текст завжди можна перечитати, а результат усного мовлення «зникає» після проголошення, тобто письмове мовлення послаблює необхідність запам'ятовування. Щоправда, усне мовлення часто створює різноманітні мнемонічні прийоми, велику різноманітність технік і правил для запам'ятовування. У розпорядженні автора та читача є більше часу для відтворення, тобто письмове мовлення дозволяє використання більш складних (порівняно з усним мовленням) граматичних конструкцій, а також побудову абстрактних концепцій, доведень.

Інтонація, тембр голосу робить усне мовлення полем для вияву більшої емоційності, ніж текст, в якому існує менше інструментів емоційного виразу. Писемне мовлення віддалене від дискурсивної ситуації, воно є більш відчуженим та об'єктивним, ніж усне мовлення. Крім того, писемне мовлення забезпечує автору більшу свободу міркувань, незалежно від свого соціального середовища, містить деяку оригінальність. У цьому сенсі усне мовлення є більш традиційним й загальноприйнятим. Однак для письмової мови характерною є більша фіксація на нормах та шаблонах (правила написання). Усне мовлення часто є більш гнучким, містить повтори, характеризується багатослів'ям.

Зіставлення особливостей видів мовлення полегшує розуміння, чому теоретики французьких жіночих студій (Ірігаре, Сіксу) атрибували письмовому та усному мовленню певні ґендерні характеристики. Адже епохально текстуальність була позначена домінуванням чоловічого авторства. Отже, низька присутність жіночого авторства в епохальних текстах, домінування усного мовлення жінок виробили таку психологічну специфіку мовлення як пластичність, діалогічність. У ситуації виступу, коли жінка опирається на текст зі синтаксичними конструкціями, характерними для письмового (чоловічого) мовлення, то жіноче усне мовлення намагається виявити влас-

не Я, подолати конструкції письмового мовлення. Психолог Г. Сіксу пише: «Послухайте, як жінка говорить на публічних зборах (якщо вона не приховує свій голос). Вона не «говорить», вона кидає своє тремтяче тіло вперед; вона випускає себе, вона летить; вона вся у голосі, і саме тілом вона підтримує «логіку» своєї промови. Її тіло не бреше. Вона оголює себе. Справді, вона фізично матеріалізує свою думку; вона виявляє її своїм тілом. Певною мірою, вона виводить своїм тілом те, що говорить, бо виключає зі своєї мови безпристрасні або нелогічні аспекти. Її мова, навіть «теоретична» або політична, ніколи не приймає простий, або лінійний, або «об'єктивуючий», узагальнений характер: вона наповнює конкретно собою історію» [3, с. 80].

Г. Сіксу оптимістично дивиться на проблему жіночої дискурсивної відсутності. У своєму революційному за стилем есеї «Сміх Медузи» вона переконає: «Жінка повинна писати саму себе: повинна писати про жінок і привабити жінок до процесу написання <...> Жінка має вкласти себе у текст – як у суцільний світ, і в людську історію – здійснивши самостійний рух» [3, с. 81]. Лінгвістичний проект ґендерної суб'єктивності Г. Сіксу має свою мету – відірвати жінку від вирішального парадоксу її особистості – страху найменування та через малі наративи вийти у дискурсивний світ «мовних ігор», які сприятимуть розкриттю раніш недостатньо артикульованої жіночої суб'єктивності.

Сучасні дослідження ґендеру у комунікації представлені працею Д. Таннен «Ти мене просто не розумієш. Жінки і чоловіки у діалозі» [7]. Автор аналізує комунікативні невдачі у спілкуванні осіб різної статі й пояснює їх різними вимогами, що висуваються суспільством до чоловіків і жінок, а також специфікою соціалізації в дитячому і підлітковому віці, коли спілкування відбувається переважно в одностатевих групах. Під впливом цих факторів у чоловіків і жінок виробляються різні мотиви поведінки, різні стратегії і тактики спілкування. Мовленнєва поведінка чоловіків, як правило, націлена на досягнення і збереження незалежності і високого статусу. Від жінок суспільство очікує неконфліктності, поступливості, емоційності. Великий інтерес становить дослідження ґендеру в професійній комунікації. У дослідженні Б. Барон ґендерної специфіки професійного спілкування було встановлено, що чоловіки і жінки виявляють тенденції до різних стилів проведення полеміки. Чоловіки рідше погоджуються з критикою, частіше вдаються до іронії, роблять посилення на авторитети, використовують

менше мовних засобів, що виражають невпевненість. Отже, справляють враження більш компетентних експертів та впевнених у своїй правді фахівців [4, с. 115].

У сучасній науковій літературі недостатньо з'ясовано, що може відбуватися із мовленням, як воно може вплинути на ефективність сприйняття інформації (зокрема на якість навчання). Адже ми живемо у час інтернету, дистанційних форм навчання в освіті. На процес сприйняття інформації впливає кілька чинників – ґендерний, освітній, мовленнєвий (комунікативний). Дослідники Г. Ві (1993), О. Горошко (2008) у своїх дослідженнях ґрунтувались на теорії мовних практик в інтерпретації ґендерного вербального матеріалу й відкрили основні ґендерні особливості комунікації. Дослідницьким інструментарієм був обраний певний набір психолінгвістичних методик (метод вільних і ланцюгових асоціацій, ранжування, семантичний диференціал, анкетування). Використовувалася якісна методологія аналізу даних, яка дає змогу точніше описати усі нюанси, пов'язані з ґендерними особливостями мовленнєвої поведінки. Звісно, що ґендерні особливості інтернет-комунікації можуть бути зумовлені частково цифровим розривом у доступності до високих технологій та їхнього використання статтями. Для всебічного вивчення ґендерного дисбалансу в цифрових технологіях потрібні розробки методологій кількісного та якісного аналізу даних, проведення широкомасштабних досліджень, які охоплюють усі соціальні комунікативні практики, що реалізуються в інтернеті. Поширення дистанційного навчання як нової освітньої практики зумовлює перспективи дослідження особливостей ґендерної комунікації. Розроблення методології дистанційної освіти потребує психологічного знання про те, як відсутність візуального каналу передачі інформації та ускладнений процес врахування ґендерних відмінностей адресатів впливають на ефективність процесу навчання.

У цьому плані доволі інформативними є емпіричні дослідження Г. Ві «Cross-Gender Communication in Cyberspace» (1993) та О. Горошко [1]. В опитуванні, що провела О. Горошко, взяло участь 105 осіб (55 дівчат і 50 юнаків) віком від 20 до 22 років із незакінченою вищою освітою. Рідними мовами респондентів були російська, українська, туркменська. Був застосований модифікований опитувальник Г. Ві, який складався із 12 запитань. Звернемося до окремих результатів опитування, які увиразнюють усвідомлення ґендерних відмінностей письмового мовлення інформан-

тами. Жінки помічають відмінність комунікації чоловіків та жінок, зокрема, від живого спілкування. Вони називають такі відмінності: відсутність емоційного компонента («не видно емоцій»); відсутність візуального контакту («так не видно обличчя співрозмовника»); відсутність міміки, жестів («не видно реакцію співрозмовника»); підкреслюється велика розкутість і свобода цього спілкування; анонімність середовища і можливість передачі неправдивої інформації («так, в інтернеті легше обдурити, немає живого контакту»). Зауважуються позитивні (часто прагматичні) аспекти цієї комунікації, пов'язані також з анонімністю середовища, відсутністю зорового контакту [1, с. 1]. Чоловіки підкреслюють відсутність паравербальних компонентів у комп'ютерній комунікації («Я думаю, що візуальний контакт дуже важливий»), розкутість («В інеті все більш розкуті»), окремі ґендерні особливості («Є «жіноча логіка», яку нам не зрозуміти»), можливість передачі неістинної інформації («Так! Більше брехні») [1, с. 2].

Можна сказати, що дослідження Г. Ві «Cross-Gender Communication in Cyberspace» (1993) відкрило завесу трансформації комунікації між чоловіками та жінками в інтернеті. Сором'язливі, нерішучі та замкнуті особи у своїх постах та коментарях у соціальних інтернет-мережах демонстрували себе зовсім інакше, ніж у ситуації реальної взаємодії. Сором'язливі особи охоче експериментували в інтернет-комунікації, допасовували різноманітні образи активних, розкутих, сміливих. Ці образи, на нашу думку, є важливими для соціального моделювання формальної та неформальної ролей, а також для подальшого входження цих ролей у презентації особи у повсякденному житті. Отже, можемо припустити, що опосередкована комп'ютером комунікація є доволі захоплюючою справою, у результаті якої вивільняється потенціал, що має розкріпачувальний зміст. Чоловіки та жінки у процесі інтернет-спілкування «програють» різноманітні, інколи надумані ролі. Проте ця надуманість ролей фактично є дублюванням саме соціальних непорозумінь, конфліктів, змагальності, суперечностей. Ця комунікація відображає те, що нині відбувається у взаєминах між чоловіками та жінками на рівні професійних переваг, інтересів, загалом побутового життя. Саме щоденна комунікація чоловіків та жінок в інтернеті, своєрідний інтернет-дискурс, із його специфікою тематики та способів мовлення визначає культуру ґендерної комунікації у кіберпросторі.

Згадуване дослідження Г. Ві показало, що сприйняття і усвідомлення ґендерних

особливостей комп'ютерних комунікацій є важливим для культурницького дискурсу і має далі емпірично досліджуватися. Натомість дослідження О. Горошко має доволі чіткий практичний вимір. Такі дослідження можуть бути корисні для подальшого застосування їхніх результатів в організації навчального процесу за допомогою інтернет-технологій. Нині є дуже важливим розроблення та вдосконалення методики дистанційного викладання через інтернет-мережу. Тут необхідно звернути увагу на відсутність емоційного, візуального контакту й розробити засоби компенсації «втрати» цього виду інформації. Пропонується планування більшої кількості відео-конференцій або проведення спеціального тренінгу про особливості використання паравербальних засобів у комунікативному просторі інтернет-мережі [1, с. 3]. Гарною є ідея подання гіперпосилання електронних курсів на джерела в інтернеті, присвячені питанню компенсації емоційної сторони мовлення, а також правил мережевої мовленнєвої поведінки. Зрештою, це мають робити тьютори, викладачі, які ведуть навчання через мережу інтернету. Вони розкриватимуть особливості функціонування мови в інтернеті, загалом перебіг комунікативних процесів для підтримання рівня постійної інтерактивності та ефективною взаємодії з віртуальною аудиторією [1, с. 5]. Корисною є пропозиція використати кілька комунікативних платформ для онлайн-методичної підтримки віртуального класу (ведення класного «живого журналу», організація спілкування через миттєвий месенджер або чат із тьютором курсу), презентації проектних студентських робіт через форум в інтернеті. Щодо консультаційних майданчиків, то над цим теж треба думати. Адже викладач має постійно вдосконалюватися у плані інформаційної та методичної підтримки дистанційного виду навчання. Всі учасники освітнього процесу мають усвідомити, що сучасні високі технології освіти не можуть зігнорувати віртуального компонента. Тому треба поглиблювати розроблення гендерно чутливих освітніх методик, методичних матеріалів, технік, методів викладання конкретних дисциплін у дистанційному форматі.

Отже, аналіз текстів різних епох, здійснений у межах французьких жіночих студій дав змогу актуалізувати тему авторства, яка була переважно чоловічою. Адже наявні дискурси засвідчували тисячолітню чоловічу (філософську, літературну тощо) традицію. Ретроспективний розгляд дискусій про мову у постструктуралістській

науці та основних ідей теоретиків жіночих студій дає змогу збагнути кілька перспективних висновків. Не мова, а, радше, дискурс (як процес виробництва знання, ідей тощо) відіграє основну роль у формуванні досвіду людиною, надає змогу їй створювати ідентичність, а також відмінні й особливі «Я». Існування чоловічого і жіночого дискурсів є наслідком впливів мови і суспільства: зміни одного приводять до змін іншого. Звичайно, чоловіки і жінки мають відмінні лінгвістичні репрезентативні контексти, які можуть дискутуватися, але нині важливо, щоб у цих контекстах та дискусіях вони займали рівновартісні позиції суб'єктів. У сучасних умовах дискурс і його психологічну мову треба цілеспрямовано використовувати для досягнення більшої культурної зрілості, більшої толерантності між гендерними суб'єктами, що мають однакову вартість.

Постсучасність характеризується зростанням ролі віртуальної комунікації. Сучасні емпіричні дослідження показують, що гендерні особливості в інтернет-комунікації можуть бути зумовлені частково цифровим розривом у доступі до високих технологій та їх використання статями. Сприйняття та усвідомлення гендерних особливостей комп'ютерних комунікацій відбувається не тільки на рівні академічного дискурсу, а й на рівні побутової свідомості. Ці відмінності усвідомлюються самими комунікантами на рівні їхніх повсякденних практик спілкування у мережі, що може бути надалі застосовано в організації навчального процесу (дистанційне навчання) за допомогою інтернет-технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горошко Е.И. Гендерные аспекты коммуникаций на примере образовательных практик интернета. *Educational Technology & Society*. 2008. 11(2). P. 2–7.
2. Деррида Ж. О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только. Минск: Современный литератор, 1999. 832 с.
3. Сиксу Э. Хохот Медузы. Гендерные исследования. Харьков: ХЦГИ. № 3. 1999. С. 71–89.
4. Baron B. Geschlossene Gesellschaft. Gibt es geschlechtsspezifische Unterschiede im universitären Fachgespräch? *Gender Studies an der Universität Konstanz*. Vortragsreihe in Sommersemester. 1996. S. 114–129.
5. Deloz G., Guattari F.A. *Thousand Plateaus*. Trans and foreword by Brian Massumi. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987. 325 p.
6. Irigaray L. Je, Tu. Nous. *Toward a Culture of Difference*. Trans. by Alison Martin. N.Y.; London: Routledge, 1993. 142 p.
7. Tannen D. *You just don't understand. Women and men in conversation*. N.Y.: Ballantine Books, 1990. 330 p.